

Inleiding

Tijdens de restauratie van het Portret van Gratia Susanna Tjarda van Starkenborgh, geboren Clant, deden we bijzondere ontdekkingen, over de restauratiegeschiedenis en het schilderij zelf. Mede hierdoor kregen we telkens meer vragen en werd het schilderij steeds raadselachtiger. Op advies van onze begeleidingscommissie hebben wij daarom een bezoek gebracht aan Groningen in de hoop antwoorden te vinden op onze vragen.

Het doel van onze zoektocht

Het doel was om portretschilderijen te vinden met vergelijkbare voorstellingen. Zo zouden we ons kunnen voorbereiden op de volgende fase in het restauratieproces: het opbouwen. Helaas heeft ons schilderij toch erg veel schade opgelopen in het verleden. De voorstelling mist daardoor aan scherpte en penseelvoering. Het zou mooi zijn wanneer we een portret van een dame zouden kunnen vinden met een soortgelijke opzet. Ook zou het interessant zijn om schilderijen te vinden met een vergelijkbare restauratiegeschiedenis. Wat ons al in het begin opviel was de vorm van het spieraam en de relatief grote spieën. Ook het blauwe tape rondom de randen van dit raam vonden we zeer opvallend. Nog niet eerder hadden we dit aangetroffen bij een schilderij.

De voorbereiding getroffen

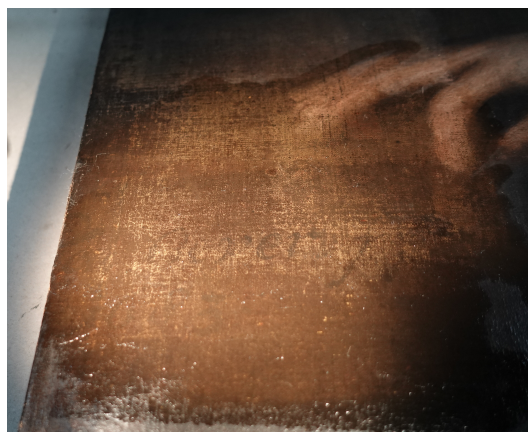
In voorbereiding op ons bezoek aan Groningen hebben we contact gelegd met de depotbeheerder van het Groninger Museum Marlon Steensma om daar de collectie portretten te mogen bekijken. Egge Knol, conservator bij het Groninger Museum, raadde ons aan om ook naar de Menkemaborg te gaan. Daar zouden we de portretschilderijen kunnen bestuderen. Zelf wilden we ook graag de portretschilderijen op Landgoed Verhildersum bekijken, en dan vooral de achterzijde. Zou het mogelijk zijn daar meer schilderijen met een soortgelijke restauratie aan te treffen? Ook wilden we zelf het kaartenarchief doorbladeren op zoek naar verborgen informatie over de restauratiegeschiedenis.

Maar eerst fase één afronden

Het plan was om eerst de vernisafname af te ronden. Dan zouden we een duidelijk beeld hebben van de staat van de originele verflaag. Dit zou ons verder kunnen helpen tijdens ons onderzoek in Groningen. In de linker onderhoek zou het vernis nog worden verwijderd. Tijdens deze werkzaamheden stuitte we op een paar afwijkende streepjes verf die duidelijk origineel waren. Niet goed zichtbaar, maar net genoeg voor ons getrainde oog om het idee te geven dat het een signatuur zou kunnen zijn. Tijdens een van de voorgaande restauraties die het schilderij heeft ondergaan is de maat van het schilderij aangepast. Daardoor is de schildering aan de linkerkant over de het spieraam gevouwen en als opspanrand gebruikt. Juist daar vonden wij (onder het blauwe tape) een duidelijk herkenbare Hoofdletter H. Toen werd duidelijk dat het schilderij inderdaad is gesigneerd. In de overige streepjes zagen we een V of een R. En zowaar ontdekten we tijdens verdere vernisafname eronder enkele cijfers.

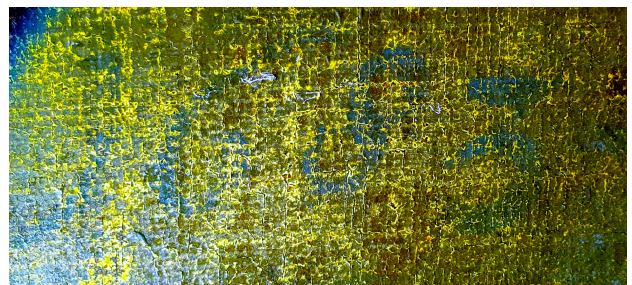
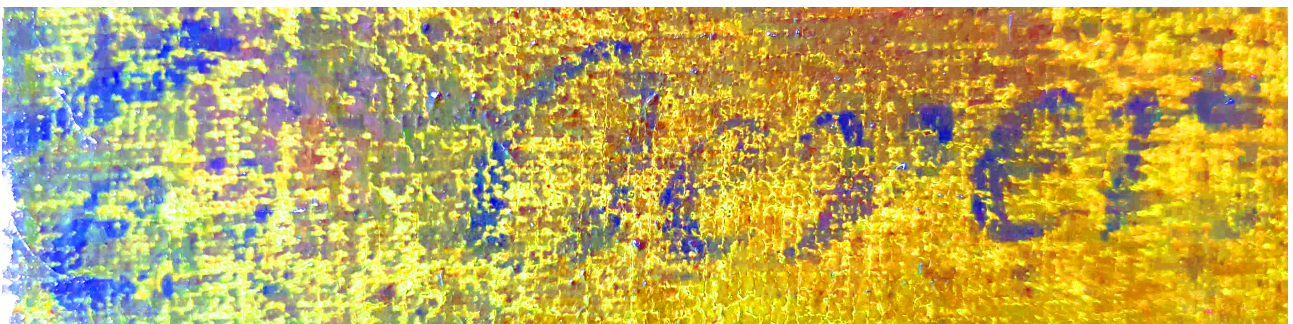
De letter v of r onder UV-licht

De eerste duidelijke foto na vernisafname

Restauratie portret Gratia Susanna Tjarda van Starkenborgh - Clant Een zoektocht in Groningen

Met vernuftige fotografische technieken en belichting kon deze onduidelijke schriftuur worden ontcijferd: H ten Oever f (daaronder) 1683. Daarna is deze kunstenaar op de website van het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (RKD) opgezocht en gevonden.¹ Hendrick ten Oever werd in april 1639 in Zwolle geboren, was daar het grootste deel van zijn leven werkzaam als schilder en overleed aldaar in november 1716. Hij schilderde portretten en landschappen. Er is zelfs een klein boekje uitgegeven in 1957; Hendrick ten Oever, een vergeten Overijssels meester uit de zeventiende eeuw.

Detailfoto's van de signatuur en datering, bij daglicht en na bewerking om de leesbaarheid te vergroten.

Boven: "Ten Oever"

Midden: "1683"

Onder: "H."

¹ <https://rkd.nl/en/explore/artists/record?query=hendrick+ten+oever&start=0>

Portretten door Hendrick ten Oever

Ten Oever is als portrettist zeker ook actief geweest in Groningen. In het boekje - dat wij snel in ons bezit kregen- vonden we portretten van Groninger adel. Vier van zijn portretten hangen op de Menkemaborg en zijn eigendom van het Groninger Museum. Reden te meer om ons bezoek aan Groningen niet langer uit te stellen.

Op bezoek in het depot Groninger Museum

Alle portretten in de rekken van het depot zijn onderzocht op restauratiegeschiedenis. Onze aandacht ging uit naar het opvallende spieraam en het blauwe tape. Ook een tekst op de achterzijde van het doublagedoek, zoals bij Gratia had onze aandacht. Daarnaast kunnen alle bijzondere stickers en teksten een aanwijzing zijn over een restaurator, een eerdere eigenaar, een kunstenaar. Op deze wijze schilderijen bestuderen is heel spannend, je mag niets over het hoofd zien. Dat deden we gelukkig niet want we vonden een spieraam dat exact gelijk is aan het spieraam van Gratia. De hoekverbindingen, de spieën met de touwtjes en de spijkertjes en ook het blauwe tape.

Links het raam uit de collectie van het Groninger Museum en rechts het raam van Gratia. Bij Gratia is later over het blauwe tape een tweede aangebracht, maar het blauwe randje is duidelijk zichtbaar.

Op bezoek in de Menkemaborg

In de Menkemaborg vertoont één van de vier portretten geschilderd door Hendrick ten Oever grote overeenkomsten met het portret van Gratia. Dit is het portret van Susanna Elizabeth Tamminga.² Ze was getrouwd met Mello Alberda. Hun beider portretten hangen naast elkaar in de hal van de borg. Gelukkig konden we beide portretten zowel aan de voor - als de achterzijde bestuderen. Bij Susanna hebben we tot in detail de schildertechniek beschreven en gefotografeerd. Susanna draagt net als Gratia een zwarte jurk met witte mouwen en hals. Ze hebben allebei oorbellen met parels, een parelketting en een grote parel op de jurk. Waar Susanna zit, staat Gratia maar ze kijken op dezelfde manier, hebben dezelfde oogopslag. Misschien niet zo verwonderlijk want Tamminga haar grootmoeder van moederszijde was een Clant. En Gratia haar tweede naam is ook Susanna. Het decor vertoont eveneens veel gelijkenis in het gedrapeerde gordijn en het doorkijkje naar het landschap links. De overeenkomsten zijn overweldigend. De maten verschillen echter maar dat is mede ontstaan doordat het schilderij van Gratia in het verleden kleiner is gemaakt. Een mooie extra vondst was een tekst aan de achterzijde op het raam van Susanna waar in potlood geschreven stond dat het schilderij door B. van Bommel was verdoekt in 1914.³

² <http://www.greetsgenealogie.nl/gezinskaart-van-mello-alberda-1642-1699/>

³ <https://rkd.nl/en/explore/artists/record?query=bommel&start=2>

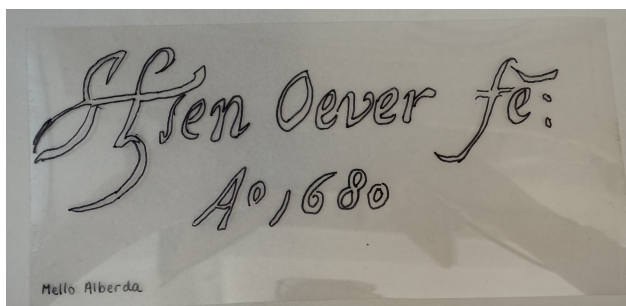
De vergelijking tussen links het portret van Gratia Tjarda van Starkenborgh Clant en rechts Susanna Elisabeth Tamminga.

De signatuur van Hendrick ten Oever

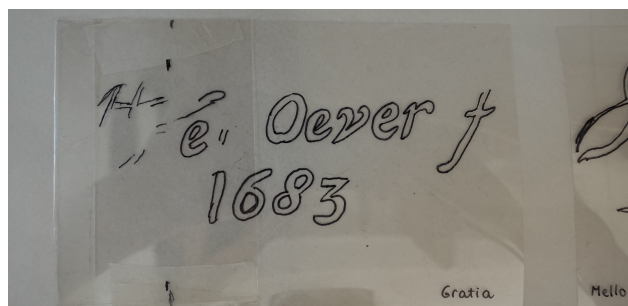
In tegenstelling met Gratia is het portret van Susanna niet gesigneerd. Het is namelijk een dubbelportret en de signatuur vinden we dan doorgaans alleen bij het portret van de man. Dit kan tevens een aanwijzing zijn dat het portret van Gratia op zich staat. Ook aannemelijk omdat haar echtgenoot Allart Tjarda van Starkenborgh al in 1673 is overleden. Voorafgaand aan ons vertrek naar Groningen is de signatuur op het schilderij van Gratia overgetrokken op een transparant. Zo weten we exact het formaat en de vorm van de letters. Op de Menkemaborg hebben we hetzelfde gedaan van het portret van Mello Alberda. En beide transparanten zijn over elkaar geschoven. De gelijkenis is verbluffend. Zelfs de grootte van de letters en de spatiëring kloppen. Voor ons is dit de bevestiging dat het schilderij van Gratia een echte Hendrick ten Oever is.

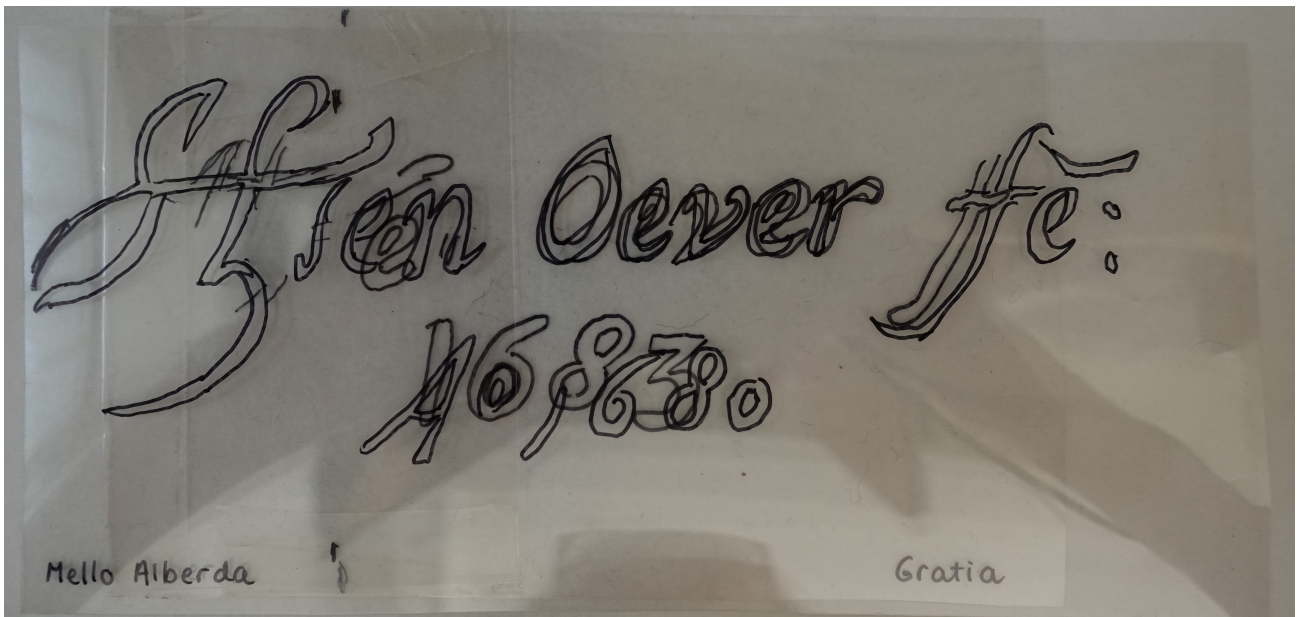
Het overtrekken van de signatuur van het portret van Mello Alberda.

De overgetrokken signatuur van het portret van Mello Alberda.

De overgetrokken signatuur van het portret van Gratia

De overgetrokken signatuur van het portret van Mello Alberda en Gratia over elkaar heen gelegd. Beide hebben vrijwel hetzelfde formaat.

[Op bezoek in de borg Verhildersum](#)

Helaas leverde het doorzoeken van het kaartenarchief geen nieuwe gegevens op. Wat we al wel wisten was dat op de kaart van Gratia staat vermeld dat het schilderij is gerestaureerd door de heer Traas uit Lochem. We hebben geen reden om hier aan te twijfelen. Traas restaureerde ook schilderijen voor het Mauritshuis in Den Haag, maar was na zijn pensioen werkzaam als zelfstandig restaurator.

Het fotograferen van alle portretten aan de voor en de achterzijde in de borg Verhildersum.

Op de borg zijn alle familieportretten uit de collectie van de wand genomen en zorgvuldig aan de achterkant bestudeerd. Uit de documentatie bleek dat het portret van Elisabeth van Diepenbroeck (geschilderd door De Hosson in 1715) ook gerestaureerd is door Traas. Het verfoppervlak van dit portret vertoonde opmerkelijk grote overeenkomsten met Gratia voor restauratie. Het schilderij is op dezelfde manier geretoucheerd, relatief grof en dekkend. Mede gebaseerd op wat bekend is over Traas' restauratiemethoden is dit een duidelijke aanwijzing dat beide schilderijen inderdaad door hem behandeld zijn. Daarnaast vonden we op het portret van Edzard Jacob Tjarda van Starkenborgh een notitie die we konden ontcijferen. Het gaat hier om de voor ons bekende restauratiefamilie Hesterman die in potlood schreef dat het schilderij door hen was gerestaureerd in 1910.

Detail van het portret van Elisabeth van Diepenbroeck.

Detail van portret Gratia voor restauratie.

We zijn blij dat we deze dagen in Groningen hebben gespendeerd. Er is boven verwachting veel informatie naar boven gekomen. Zelfs meer dan we hadden kunnen hopen. Niet alleen over het schilderij van Gratia zelf, maar ook over de restauratiegeschiedenis in Nederland. Met de afronding van dit onderzoek en de vele nieuwe benodigde kennis starten we de tweede fase van onze restauratie: de opbouw.

We bedanken Monique Spaltman en Han Kosmeier van Landgoed Verhildersum, Ida Stamhuis van de Menkemaborg, Jenny Kloostra en Marlon Steensma van het Groninger Museum en bovenal het begeleidingsteam van onze restauratie, Carol Pottach restaurator van het Mauritshuis en Egge Knol curator Groninger Museum.

Den Haag 18 augustus 2020,
Marya Albrecht en Marjan de Visser